

QASHQAR RUBOBIDA O'QITISH USLUBIYOTI VA REPERTUARNING JANR-SHAKL XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i03.044>

Azizov Zuhridin Nuriddinovich

zuhridinazizov82@gmail.com

Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqar rubobi - O'rta Osiyo va Sharqiy Turkiston musiqa madaniyatining nodir namunasining repertuari janr va shakl jihatidan ilmiy-nazariy tahlil qilinadi. Cholg'uning o'qitish uslubiyoti, ijrochilik an'analari, badiiy-ifodaviy vositalari hamda repertuarini muhofaza qilish va rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot metodologiyasi qiyosiy-tarixiy tahlil, organologik kuzatuv va ijrochilik amaliyotiga asoslanadi.

Kalit so'zlar: qashqar rubobi, repertuar, janr, shakl, maqom, uyg'ur musiqasi, o'qitish uslubiyoti, ijrochilik an'anasi, organologiya, instrumental musiqa

TEACHING METHODOLOGY AND GENRE-FORM FEATURES OF THE REPERTOIRE IN KASHGAR RUBOB

Azizov Zuhridin Nuriddinovich

zuhridinazizov82@gmail.com

Karshi University of Economics and Pedagogy

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the repertoire of the Kashgar rubob - a rare example of the musical culture of Central Asia and East Turkestan - in terms of genre and form. The teaching methodology, performance traditions, artistic and expressive means of the instrument, as well as issues of preservation and development of its repertoire are considered. The research methodology is based on comparative and historical analysis, organological observation and performance practice.

Keywords: kashgar rubob, repertoire, genre, form, maqom, Uyghur music, teaching methodology, performance tradition, organology, instrumental music

Qashqar rubobi - O'rta Osiyo va Sharqiy Turkiston mintaqasining eng qadimiy torli cholg'ularidan biri bo'lib, asrlar davomida uyg'ur, o'zbek, tojik va boshqa xalqlarning musiqa madaniyatida muhim o'rin egallagan. Bu cholg'u nafaqat kuy ijro etish vositasi, balki xalq hayotining, marosimlarining, adabiy-musiqiy an'alarining

ramzi hamdir. Qashqar rubobi nomi uning tarixi Qashqar shahri bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatib, Ipak yo'lining markazi bo'lgan bu shaharda shakllangan o'ziga xos musiqa maktabini o'zida mujassam etadi.

O.Nazarovning «Qashqar rubobida o'qitish uslubi» nomli o'quv-uslubiy qo'llanmasida qayd etilishicha, rubob cholg'usi O'zbekistonga taniqli bastakor va sozanda M.Mirzayev tomonidan olib kelingan va XX asrning 40-50-yillarida o'zbek cholg'ularini takomillashtirish ishlari natijasida bugungi ko'rinishga ega bo'lgan.¹ Zamonaviy san'atshunoslik fani nuqtai nazaridan Qashqar rubobi repertuarining janr va shakl xususiyatlarini o'rganish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi. Mavjud adabiyotlarda bu mavzu ko'pincha umuman olganda tilga olinib, chuqur nazariy tahlildan mahrum qolib kelmoqda. Repertuarning tizimli tasnifi, janriy tabaqalanishi va shakl-tuzilish xususiyatlarini aniqlash esa ijrochilik amaliyotini takomillashtirish, pedagogik metodikalarni ishlab chiqish va nomoddiy madaniy merosni saqlash uchun zaruriy ilmiy asos vazifasini o'taydi.

Qashqar rubobi o'zbek va uyg'ur musiqashunosligida bir necha tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Mashhur etnomuzikolog Yunus Rajabiy o'zbek xalq musiqasi bo'yicha fundamental asarlarida Qashqar rubobi haqida qimmatli ma'lumotlarni keltirgan.² Xitoy Xalq Respublikasidagi uyg'ur musiqashunoslari, xususan Turg'unbay Davut va boshqa olimlar bu cholg'uning tarixi va repertuarini uyg'ur musiqasi kontekstida o'rganganlar. O.Nazarovning o'quv qo'llanmasida F.N.Vasilyevning «Rubob darsligi», «Qashqar rubobi uchun gamma va arpedjio applikaturasi», Q.Usmonovning «Boshlang'ich rubob darsligi», H.Nurmatovning «Rubob darsligi» hamda R.Qosimovning «An'anaviy rubob darsligi» kabi bir qancha ishlar eslatib o'tiladi.³ Biroq qayd etilgan darsliklarda Qashqar rubobi haqida qisqa, umumiy ma'lumotlar berilgan - ijrochilik holati, o'ng va chap qo'llar, mizrobni ushlab, applikatura va pozitsiya kabi masalalar umumiy ta'riflar bilan boyitilgan.

Shunga qaramay, Qashqar rubobi repertuarining janr va shakl xususiyatlarini to'liq va tizimli o'rganadigan maxsus ilmiy maqola yoki monografiya hali yaratilmagan. Mavjud ishlar ko'proq cholg'uning tarixi, konstruksiyasi va ijrochilik texnikasiga bag'ishlangan bo'lib, repertuarning janr-shakl tahlili ikkinchi darajali masala sifatida ko'rib chiqilgan.

O.Nazarov ta'kidlashicha, Qashqar rubobida o'qitishning turli bosqichlarida chalishni o'rgatish uslubi va har-xil ko'nikmalarni, ijro malakalarini shakllantirish metodologiyasi alohida e'tiborni talab etadi. Cholg'uda ijro etishni o'rgatish sohasida ustoz-shogird munosabatlari asosiy omillardan biri bo'lib, bu an'anani zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan birlashtirish samarali natijalar beradi. Hamidulla

¹ Nazarov O.F. Qashqar rubobida o'qitish uslubi. — Toshkent, 2008. — 4-b.

² Rajabiy Y. O'zbek xalq musiqasi. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1963. — 18-42-b.

³ Nazarov O.F. Qashqar rubobida o'qitish uslubi. — Toshkent, 2008. 5-b.

Nurmatovning «Rubob darsligi» asarida esa cholgʻuni oʻrganishning bosqichma-bosqich tizimi ishlab chiqilgan boʻlib, asosiy eʼtibor dastlabki koʻnikmalar - cholgʻuni ushlab oʻtirish holati, oʻng va chap qoʻllarning toʻgʻri joylashuvi, mizrobni toʻgʻri ushlash va applikatura masalalariga qaratilgan.⁴ Bu asar bugungi kunda rubob taʼlimining asosiy manbalaridan biri sifatida qadrlanadi.

Qashqar rubobini dastlabki oʻrganish bosqichida cholgʻuni toʻgʻri ushlab oʻtirish, mizrob va chap qoʻl barmoqlarini toʻgʻri qoʻyish usullarini puxta oʻzlashtirish katta ahamiyat kasb etadi. Oʻqitish jarayonida gamma va mashqlar yangicha tasnifda koʻrib chiqiladi, chunki rubob ijrochiligining rivojlanganligi va bugungi kundagi ijro imkoniyatlarini hisobga olgan holda ushbu masalaga yanada chuqurroq yondashish zarur boʻladi. Madaniyat va sanʼat oʻquv yurtlarida «Mizrobli cholgʻular mutaxassisliklari» hamda «cholgʻushunoslik» kabi fanlar boʻyicha foydalanadigan ushbu uslubiy qoʻllanmalar nafaqat Qashqar rubobi sinfi, balki torli-mizrobli cholgʻularni oʻqitishda ham qoʻshimcha adabiyot sifatida xizmat qiladi.

Qashqar rubobi repertuarini janr jihatidan tahlil qilganda, uning ikki asosiy yoʻnalishga boʻlinganini koʻrish mumkin: vokal-instrumental va sof instrumental. Vokal-instrumental yoʻnalish anʼanaviy musiqa tizimida ustunlik qilgan boʻlib, unda rubob joʻrnavor sifatida ishtirok etadi. Sof instrumental yoʻnalish esa keyinroq rivojlanib, ijrochining mahoratini namoyish etuvchi mustaqil konsert repertuarini tashkil etadi.

Maqom - Qashqar rubobi repertuarining eng muhim va keng qamrovli qismidir. Sharq musiqasida maqom naqsh, qoida, yoʻl maʼnolarini anglatib, muayyan ohang tizimiga asoslangan katta shakldagi musiqiy siklni ifodalaydi. Qashqar rubobi Uygʻur oʻn ikki maqomi (On ikki muqam) tizimida markaziy oʻrinni egallaydi. Bu maqomlar: Rost, Dugah, Segah, Chahargah, Panjgah, Iraq, Ushshoq, Bayot, Navo, Chabbiyot, Sabo va Bayovul maqomlaridan iborat boʻlib, har biri oʻziga xos ohang, ritm va hissiy-badiiy xarakter bilan ajralib turadi.

Maqomlar ijrosida Qashqar rubobi ikkita muhim funksiyani bajaradi: birinchidan, vokal partiyani joʻrlab boradi; ikkinchidan, kirish va oraliq instrumental boʻlimlarni - peshrav, tarjeʼ va mushkilot qismlarini mustaqil ijro etadi. Maqomlarning instrumental qismlarida rubob ijrochisi oʻzining improvizatsionlik mahoratini namoyon etib, asosiy kuyning mohiyatini yanada ochib beradi.

Doston - oʻzbek va uygʻur xalqlarining qahramonlik va lirik-romantik ogʻzaki adabiyotining yirik epik shakli boʻlib, musiqa bilan birgalikda ijro etiladi. Qashqar rubobi doston ijrosida muhim oʻrin tutadi. Dostonchilar - baxshi yoki qissaxonlar - rivoyatni kuyga solib ijro etganda, rubob ularning asosiy joʻrnavor cholgʻusi boʻlib xizmat qiladi. Doston repertuarining asosini «Alpomish», «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun», «Ravshan», «Yusuf va Ahmad» kabi yirik asarlar tashkil etadi.

⁴ Nurmatov H. Rubob darsligi. — Toshkent, 2003. — 3–15-b.

Lapar - mazmunan hajviy va lirik, ritmik jihatdan jonli xarakterga ega xalq qo'shig'ining o'ziga xos shakli. Lapar ijrosida Qashqar rubobi jo'rnavoz sifatida qatnashib, qo'shiqning emotsional ruhini kuchaytiradi. Ashula - keng qamrovli lirik qo'shiq janri bo'lib, har xil mavzularni - muhabbat, tabiat, hayot falsafasini - qamrab oladi.⁵ Ashula va lapar janrlarida rubob partiyasi ovoz bilan organik uyg'unlashadi.

Qashqar rubobi repertuarida sof instrumental janrlar ham katta o'rin egallaydi: mushkilot - ijrochining virtuozi mahoratini namoyish etuvchi murakkab tuzilishli parchalar; peshrav - maqom siklini ochuvchi instrumental kirish; tarona - lirik-raqsonga xarakterga ega yengil instrumental parcha; sama' - tasavvuf musiqa an'anasidagi chuqur va mediativ xarakter kasb etuvchi janr. Bu janrlar rubob ijrochisiga o'z mahoratini to'la namoyon etish imkonini beradi.

Musiqa shakli - asarning tarkibiy-kompozitsion tuzilishi bo'lib, uning qismlari o'rtasidagi munosabat va mantiqiy ketma-ketlikni belgilaydi. Qashqar rubobi repertuaridagi asarlar shakl jihatidan xilma-xil tuzilishga ega.

Repertuardagi ko'plab qisqa instrumental parchalar va yengil qo'shiqlar bir qismli shaklda qurilgan. Bu shakl bir marotaba ijro etiladigan, ichki kontrastga ega bo'lmagan, ammo melodiya rivojlanishi jihatidan to'liq va tugallangan musiqiy fikrni ifodalaydi. Bir qismli shaklga lapar, tarona va qisqa musiqiy salomlashuvlar misol bo'la oladi.

Rubob repertuarida ikki va uch qismli shakllar keng tarqalgan. Ikki qismli shaklda birinchi qism asosiy mavzuni, ikkinchi qism esa rivojlanish yoki yakunlovchi qismni tashkil etadi. Uch qismli shaklda esa klassik A-B-A' sxemasi - ekspozitsiya, rivojlanish, repriza - ko'zga tashlanadi. Bu shakl ayniqsa o'rta va katta hajmdagi ashulalar, shuningdek, bir qator maqom qismlarida uchraydi.

Rondo - muayyan asosiy mavzuning turli epizodlar bilan almashinib kelishi asosida qurilgan shakl. Qashqar rubobi repertuarida rondoga xos elementlar ayniqsa qo'shiq-raqsonga xarakter kasb etuvchi tarona va nar parchalarida ko'rinadi. Asosiy mavzu - naqorat - qayta-qayta yangraydi, oraliq epizodlar esa uning badiiy ta'sirini kuchaytiradi. Variatsion shaklda esa bir asosiy melodiya bir necha marotaba takrorlanib, har safar yangi texnik va badiiy talqin bilan boyitiladi. Bu usul rubob ijrochisiga improvizatsiya mahoratini namoyon etish imkonini beradi.

Maqomlar eng murakkab va keng qamrovli siklik shakl namunasini tashkil etadi. Har bir maqom sikli bir necha mustaqil, ammo bir-biri bilan organik bog'liq bo'limlardan iborat: peshrav, talqincha, nasr, ufor, mushkilot va boshqalar. Ushbu bo'limlar ohang tizimi, metr-ritm va hissiy-badiiy xarakter jihatidan bir-biridan farq qilib, maqomning ichki dramaturgik rivojlanishini ta'minlaydi.

Qashqar rubobi repertuarining badiiy-ifodaviy imkoniyatlari keng va rang-barangdir. O.Nazarov ta'kidlashicha, ijrochilik holati, o'ng va chap qo'llar, mizrobni

⁵ Rajabiy Y. O'zbek xalq musiqasi. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1963. — 95–140-b.

ushlash, applikatura va pozitsiya kabi masalalar puxta o'zlashtirilgan holda quyidagi badiiy vositalar samarali qo'llaniladi.⁶

Melizmatika va ornamentika sohasida Sharq musiqasida ohangning bezatilishi muhim estetik tamoyil hisoblanadi. Qashqar rubobi repertuarida grupetto, trellar va glissando kabi ornamental usullar keng qo'llaniladi. Bu usullar kuyning emotsional chuqurligini oshirib, ijrochining mahorat darajasini namoyon etadi.

Metr-ritm va usul tizimi jihatidan repertuardagi asarlar turli metrik tuzilishlarga ega: 2/4, 4/4, 6/8, 7/8 va boshqa murakkab metrlarda ijro etiladi. Sharq musiqasiga xos bo'lgan «usul» tizimi - o'ziga xos ritmik formulalar - Qashqar rubobi repertuarida ham ko'zga tashlanib, «dugoh usuli», «suvora usuli» kabi turli usullar repertuarning turli janrlarida qo'llaniladi.

Dinamika va tembr xilma-xilligi nuqtai nazaridan Qashqar rubobining o'ziga xos tembri - yorqin, rezonansli va hissiy jihatdan ta'sirchan tovush - repertuarning badiiy qiymatini belgilovchi muhim omildir. Ijrochilar piano va forte dinamik kontrastidan unumli foydalanib, kuyning dramatik rivojlanishini ta'minlaydi.

Improvizatsiya masalasiga kelganda, Sharq musiqasida bu san'at alohida qadrlanadi. Qashqar rubobi ijrochilari asarning asosiy skeleti - o'zagini saqlab qolgan holda, har bir ijro paytida yangi melodiya bezaklarini, ritmik variantlarni va texnik figuratsiyalarni qo'shishi mumkin. Bu holat har bir ijroni noyob va takrorlanishsiz hodisaga aylantiradi. Nurmatovning darsligi ham aynan ushbu improvizatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasiga alohida e'tibor qaratadi.

Zamonaviy sharoitda Qashqar rubobi repertuarini saqlash va avlodlarga yetkazish masalasi jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Bir qator omillar ushbu muammoni yanada keskinlashtirmoqda.

Birinchi muammo - an'anaviy ustoz-shogird tizimining zaiflashishi. Ilgari maqom va doston repertuarini o'rgatish og'zaki an'ana - usul (ustoz og'zidan eshitib yodlash) asosida amalga oshirilardi. Bugungi kunda ushbu an'ana zaiflashib, yosh avlodning repertuarni to'liq o'zlashtirish imkoniyati kamayib bormoqda. O, Nazarov ushbu muammoni hal etishda zamonaviy pedagogik metodlar va texnik vositalardan foydalanishni tavsiya etadi.⁷

Ikkinchi muammo - nota yozuvining cheklanganligi. Sharq musiqasi uchun xos bo'lgan mikrotonal va ornamental xususiyatlarni an'anaviy besh chiziqli nota tizimida to'liq ifodalash qiyin. Bu holat repertuarning muhim qismini faqat audiovizual yozuv va jonli ijro orqali saqlash zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Uchinchi muammo - globallashuv ta'siri. Zamonaviy pop-musika va elektron musika ta'sirida yosh avlodning an'anaviy repertuarga qiziqishi kamayib bormoqda.

⁶ Nazarov O.F. Qashqar rubobida o'qitish uslubi. — Toshkent, 2008. 14–48-b.

⁷ Nazarov O.F. Qashqar rubobida o'qitish uslubi. — Toshkent, 2008. — 82–86-b.

Bu holat katta ijrochilar vafotidan keyin bir qator noyob repertuar namunalarining yo'qolish xavfini tug'diradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Qashqar rubobi repertuarining to'liq katalogini tuzish zarur. Ushbu katalogda janriy va shakl tasnifi, asarlarning mualliflari, ijrochi yozuvlari va nota transkripsiyalari qamrab olinishi kerak.

2. Audioarxiv yaratish bo'yicha davlat dasturini amalga oshirish tavsiya etiladi. Hozirda hayot kechiruvchi katta avlod rubob ijrochilari va maqomchilarning repertuarini professional audio va video yozuv uskunalari yordamida arxivlash kechiktirib bo'lmaydigan vazifadir.

3. Musiqa ta'limi tizimida Qashqar rubobi repertuarini o'qitish metodikasini yangilash lozim. O'zbekiston konservatoriyalari va san'at oliy o'quv yurtlarida Qashqar rubobi repertuarining janr-shakl tahlilini o'rgatuvchi maxsus kurs joriy etilishi tavsiya etiladi. H.Nurmatov va O.Nazarov asarlariga tayanib yangilangan dasturlar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq.

4. Qiyosiy musiqa tadqiqotlarini kuchaytirish maqsadga muvofiq. Qashqar rubobi repertuarini O'rta Osiyo va Yaqin Sharqning boshqa torli cholg'ulari - do'mbira, dutor, ud, sitor - repertuari bilan qiyosiy o'rganish yangi ilmiy natijalarga olib keladi.

5. Xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirish zarur. O'zbekiston, Xitoy (Uyg'ur Avtonom Rayoni), Qozog'iston va Tojikiston olimlari o'rtasida Qashqar rubobi repertuarini birgalikda o'rganuvchi xalqaro loyihalar amalga oshirilishi ijobiy natijalar beradi.

6. Repertuarni ommalashtirishning zamonaviy raqamli vositalaridan foydalanish tavsiya etiladi. Ijtimoiy tarmoqlar, streaming platformalar va multimedia ta'lim resurslaridan foydalanish yosh avlodning bu san'atga qiziqishini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, Qashqar rubobi repertuarining janr va shakl xususiyatlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ushbu cholg'uning musiqiy olami son-sanoqsiz an'analar, janrlar va shakllarning uyg'un majmuasidan iborat. Maqom, doston, lapar, ashula va instrumental janrlar o'zlarining shakl-tuzilish xususiyatlari, badiiy-ifodaviy vositalari va ijrochilik an'analari bilan birgalikda qashqar rubobi repertuarini O'rta Osiyo musiqa madaniyatining noyob hodisasiga aylantiradi.

Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi: birinchidan, Qashqar rubobi repertuari janr jihatidan vokal-instrumental va sof instrumental yo'nalishlardan iborat bo'lib, maqom, doston, lapar va instrumental shakllarni o'z ichiga oladi; ikkinchidan, shakllar nuqtai nazaridan repertuarda bir qismli, ikki va uch qismli, rondo, variatsion va siklik shakllar uchraydi; uchinchidan, badiiy-ifodaviy vositalar tizimida melizmatika, ornamentika, usul tizimi, improvizatsiya va dinamik kontrastlar muhim o'rin tutadi.

O.Nazarov va H.Nurmatov asarlariga tayangan holda aytish mumkinki, qashqar rubobida o'qitishning ilmiy-uslubiy bazasini mustahkamlash, zamonaviy pedagogik metodlar bilan to'ldirish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish ushbu noyob cholg'u an'anasini kelajak avlodlarga yetkazishning garovidir.⁸ Repertuarni saqlash va rivojlantirish uchun tizimli ilmiy yondashuv, raqamli arxiv, ta'lim islohotlari va xalqaro hamkorlik zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nazarov O.F. Qashqar rubobida o'qitish uslubiyoti: O'quv-uslubiy qo'llanma (madaniyat va san'at litsey, kollejlarining talabalari va o'qituvchilari uchun). - Toshkent: Respublika metodika va axborot markazi, 2008. - 108 b.
2. Nurmatov H. Rubob darsligi. - Toshkent, 2003. - 139 b.
3. Rajabiy Y. O'zbek xalq musiqasi. - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1963. - 420 b.
4. Matyoqubov O. Maqomlar. - Toshkent: O'zbekiston, 1983. - 312 b.
5. Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir. - Toshkent: Fan, 1963. - 186 b.
6. Davut T. Uyg'ur o'n Ikki muqami. - Urumqi: Shinzhan Khalk Nashriyati, 1992. - 380 b.
7. Qosimov R. An'anaviy rubob darsligi. - Toshkent: O'zbekiston Davlat konservatoriyasi, 2005. - 95 b.
8. Vasilyev F.N. Qashqar rubobi uchun gamma va arpedjio applikaturasi. - Toshkent, 1995. - 64 b.

⁸ Nazarov O.F. Qashqar rubobida o'qitish uslubiyoti. — Toshkent, 2008. — 4–6-b.; Nurmatov H. Rubob darsligi. — Toshkent, 2003. — 3–15-b.